

УДК 711.424

канд. арх., доцент Рибчинський О.В.,
Національний університет «Львівська політехніка»

РОЗВИТОК ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЧЕРВОНОГРАДА (КРИСТИНОПІЛЯ) ПРОТЯГОМ XVII – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Визначено і обґрунтовано етапи розвитку планувальної структури Червонограда (Кристинополя), окреслює межі територій розширення міста та давні урбаністичні релікти поселення. Окрім цього, в статті розглянуті стилістичні особливості архітектурних пам'яток Червонограда.

Ключові слова: розвиток планувальної структури міста, середмістя, ринкова площа.

Постановка проблеми. Вивчення етапів формування Червонограда (Кристинополя) дозволяє не тільки виявити особливості, складність та цінність цього історичного міста, а завдяки аналізу літературних та архівних джерел, проведених теренових досліджень представити на його прикладі традиційність змін простору історичного міста протягом XVII - пер. пол. XX ст. та ліквідацію середмістя у др. пол. XX ст.

Актуальність дослідження. На основі дослідження розвитку історичних поселень розробляють історико-архітектурні опорні плани, визначають історичний ареал та охоронні зони пам'яток архітектури, проектують генеральні плани. Історичне місто може розвинутися з території давніх сіл, руських міст або на повністю новій території. Дослідження розвитку Червонограда (Кристинополя) дозволяє представити складний процес формування міста, який одночасно має давні руські корені, архітектурні пам'ятки бароко та просторову спадщину радянської архітектури др. пол. XX ст.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Більшість праць, присвячених галицьким містам та містечкам, розкривають історичні аспекти урбанізаційних процесів, управління та економічного розвитку поселень. Над цією тематикою працюють М. Бевз, С. Кравцов, Г. Петришин, С. Топилко, У. Іваночко, П. Ричков. Окрім цього, історію Червонограду досліджували В. Площанський, О. Ясинецька, С. Рабонець, С. Слука, Є. Ковальчик, Я. Чернецький.

Мета статті. Визначити та обґрунтувати етапи розвитку планувальної структури Червонограда (Кристинопіля) протягом XVII - поч. XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження

Територія, де виникло місто Кристинопіль, що пізніше розширився до сучасних меж у Червоноград, була заселена від давніх часів. Найдавніші

поселення, датовані IV – III тис. до. н. е., знаходилися у місці, де Солокії впадає в західний Буг. [1, с. 4] У межах північної частини села Добрячин, в урочищі Бузькове гніздо було розташоване багат шарове поселення культури лійчастого посуду. [1, с.4] Багатий археологічний матеріал вказує на особливе значення цієї території в системі давніх поселень. На цих теренах також виявлено поселення часів Київської Русі, зокрема, в околицях села Острів, в урочищі Бузькове гніздо села Добрячин, а також на території сіл Городище, Старе село, Волсвин, Новий двір. [1, с. 5]

Перший етап (поч. XVII – др. пол. XVII ст.)

Першим етапом формування міської структури Кристинополя можна вважати утворення поселення Новий Двір на північному березі ріки Солокія. Ця територія була зручною для формування садибної забудови, оскільки тут берег ріки мав високі схили, за якими розташувалося розлоге сухе плато. Дослідниця історії Кристинополя О. Ясинецька вважає, що поселення Новий двір утворене неподалік Волсвина, а його назва пов'язана з перенесенням з давнішого центру, розташованого в Городищі, або в Старому селі. [1, с. 12] Перша письмова згадка про Новий двір походить з 1613 року. Цього року бернардинський хроніст у монастирській пропам'ятній книзі згадує власника Нового двору п. Христофора Тимінського, що поховав там свого сина Войтеха. [1, с. 12] На початку XVII століття на території Нового двору існувала українська церква та костел, що перебував під патронатом монастиря ОО. Бернардинів. [1, с. 15] Історичні відомості щодо розвитку Нового двору незначні, натомість на основі аналізу карти майора Фон Міга кін. XVIII ст. можна відзначити ряд важливих композиційно-просторових характеристик цього поселення: головною комунікаційною віссю була вулиця напрямку схід-захід (сучасна Лемківська), у західному завершенні вулиці розташовувався двір (у XVII- XVIII ст. невелика оборонна садиба). Ймовірно ця втрачена пам'ятка була збудована з дерева, мала один поверх, невеликий дитинець. Важливим промисловими об'єктами Нового двору були три млини, що розташовувалися при мостах та дамбі в руслі та заплаві річки Солокії. На жаль, точно локалізувати місця храмів і цвинтарів поки не вдалося. Якщо брати до уваги згадку у дослідженнях О. Ясинецької [1, с. 25] та В. Площанського [2, с. 15] про те, що церква у Новому дворі перейшла до василіанського чину і після її ліквідації на тому місці поставили хрест, то вона могла стояти або біля перехрестя сучасної вул. Святого Володимира та Василя Бобинського (тут досі збереглася барокова фігура, на карті Міга позначена хрестом), або біля перехрестя сучасних вулиць Василя Бобинського, Лемківської та Леся Курбаса (тут також на карті майора Фон Міга намальовано хрест). Отже, у XVII ст. поселення під назвою Новий двір розташовувалося вздовж сучасної вулиці Лемківської та Василя Бобинського. На схід за

перехрестям вулиць Лемківської та Василя Бобинського стояв дерев'яний оборонний двір.

Другий етап (кін. XVII – сер. XVIII ст.)

Територію Нового двору у травні 1685 року купує товариш короля Яна III Собеського Фелікс Казимир Потоцький. [2, с. 15] У 1692 році він починає розбудовувати на території Нового двору місто, назване на честь його дружини Кристини Любомирської Кристинополем. [3, с. 5] Фелікс Казимир Потоцький розпочинає будівництво нового мурованого замку, розташовуючи його на зручному оборонному місці. [1, с. 15] У цей час закладаються головні композиційні принципи містобудівельної структури Кристинополя. Потоцький не встиг повністю реалізувати задуманий просторовий образ міста, оскільки 15 травня 1702 року він помирає і його ховають костелі ОО Бернардинів, [4, с.762] фундатором якого він був у 1695 році (спочатку це була дерев'яна споруда із мурованою криптою[5, с. 20]). У 1702 році Кристинополем почав керувати син Ф Фелікса Казимира Потоцького Йозеф. [5, с. 32] Власне він продовжив і завершив будівництво мурованого костелу у 1703 р. та з часом й монастирського корпусу. [4, с. 762] Помер він у 1723 р. і також похований у криптах костелу.

Аналізуючи історію формування бернардинського костелу, О. Ясинецька зазначає, що у техніці кладки храму та крипт є відмінності, що свідчить про їх різночасовість. В інтер'єрі ще до 1990 року зберігався стінопис XVIII ст. з переписаними у XIX ст. фрагментами (про це свідчила пам'ятна табличка з 1826 р.). Сюжети більшості композицій – сцени з життя Св. Бернарда та інших видатних постатей ордену. Ці витончені за колоритом розписи належали Станіславу Строїнському – придворному художнику Франциска Салезія Потоцького. Вівтар костелу був також бароковим з дерев'яними скульптурами: навколо центральної частини фігури святих Бернарда та Франциска, обабіч фігури пап Григорія та Урбана. Бічні каплиці були розписані представниками школи Станіслава Строїнського. [1, с. 22]

Протягом 1692-1723 років під впливом сусідньої Жовкви у Кристинополі реалізовували просторово-композиційну схему регулярного ідеального міста: в центрі розпланували ринкову площу, у східній стороні постав мурований замок (ймовірно, вторований на жовківський, з чотирма наріжними вежами, в'їзною брамою, дитинцем та палацовим корпусом). У цей час місто мало земляні укріплення та головну браму з мостом над ровом у східній околиці середмістя. Біля монастиря ОО. Бернардинів в північній стороні середмістя також була брама з мостом. Монастир був побудований на острові і стояв осібно від середмістя так як у Львові, Дубно, Ізяславі, Язлівці. Ця гіпотеза ґрунтується на дослідженні збережених реліктів сегментної вулички та меж монастирського

саду, які були зафіксовані на обмірних кроках Кристинополя 1854 р. [6] У цей період окрім ринкової площі функціонувала торговиця худобою, дровами та збіжжям. Її релікти досі збереглися в межах сучасних вулиць Святого Володимира та Василя Стефаника. Отже, для цього етапу характерним є формування міста довкола ринкової площі. В сьогоденньому просторі Червонограда його можна локалізувати в межах площі Соборної, Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, частини вулиць Св. Володимира та Богдана Хмельницького.

Третій етап (сер. XVIII – кін. XIX ст.)

У 1724 р. наступним власником міста стає Франциск-Салезій Потоцький (син Йозефа Потоцького), [4, с. 762] маєток якого разом із отриманою спадщиною складався з 170 міст та містечок і кількості сіл. [3, с. 5] Того ж 1724 року його обирають послом до сейму від Белзького воєводства, що стало початком його блискучої політичної кар'єри і запеклої боротьби за королівську владу. Тому поміж 1724 і 1756 рр. розбудова міста не має активних фаз. І лише після отримання у 1756 р. важливого звання воєводи Руських земель амбітний Франциск-Салезій Потоцький розпочинає будівництво розкішної резиденції. Палацовий комплекс будують швидко протягом 1756-1762 рр. у французькому стилі за проектом П'єра Ріко де Тіреджеллі. Попередній замок реконструюють: північний, південний та західні мури включають в архітектурний комплекс флігелів, східну сторону розбирають і на її місці будують бароковий палац. Квадратний дитинець комплексу позначений на карті майора фон Міга, а на кроках-обмірах міста 1854 р. видно абрис вежі з південно-східного наріжника (її фотографія надрукована у книзі Яна Чернецького [5, с. 73]) та абрис бастіона з північно-східного кута замку. Поруч з палацом створили величезний парк з каскадом ставів та партеровими парковими композиціями. [7] У цей час за кошти Франциска-Салезія Потоцького будують і шпиталь при монастирі ОО Бернардинів. [1, с. 18]

Завершивши резиденцію Потоцький у 1762 р. звертається до єпископа холмського та белзького Максиміліяна Рилла, щоб він віддав ОО. Василянам управу парохією в Кристинополі, бо відправа релігійних потреб світським парохом о. Іллею Білянським проводилась недбало і вкрай незадовільно. До майбутнього монастиря мали бути прилучені ще чернечі громади двох сусідніх – Городищенського та Волсвинського. Проект у липні 1763 р. затвердив о. Іпатій Білинський, і у вересні Потоцький написав грамоту, в якій засвідчив фундування монастиря ОО. Василян у Кристинополі. У грудні 1764 р. о. Теодозій Грегорович, ігумен Волсвинського монастиря разом з чотирма ченцями перебрався до Кристинополя. [1, с. 25] Перша церква у місті була дерев'яна, а потім збудували невеличкий мурований храм святого Юрія

Великомученика. У 1771 р. заклали фундамент нової і великої церкви, а у 1772 р. монастирського корпусу. [1, с. 28] Як свідчить карта фон Міга, монастир огородили мурованим парканом, а на схід від комплексу заклали монастирський сад.

У цей період були знівельовані оборонні укріплення середмістя: вали, брами рови та мости. На їхньому місці побудували монастир ОО Василян, сад монастиря ОО Бернардинів, допоміжні офіцини палацового комплексу, житлову забудову в південній частині середмістя та вздовж головної вулиці до колишньої позабрамної рогачки. Завдяки аналізу карти фон Міга можна стверджувати, що протягом 1756-1772 рр. у Кристинополі функціонував звіринець з мисливським будинком (на правому березі ріки Солокії навпроти Нового двору), сформувалася вул. Шевська та решта допоміжних вуличок міста, у північно-східній частині вул. Шевської існував єврейський цвинтар, у південній частині середмістя розташовувалася мурована синагога, на півночі при Сокальській дорозі – цегольня.

Важливим просторовим вузлом міста стає площа ринок. На ринку відсутня ратуша, оскільки містечко існувало на магнатським праві. Основним орієнтиром ринкової площі у Кристинополі був замок Потоцьких, який підпорядковував собі й вуличні простори, які у сер. ХІХ ст. були забудовані дерев'яними рядовими будинками. В забудові сторін ринкової площі виникли господарські будівлі, палацові каретні та стайні, які у другій третині ХІХ ст. перетворили у житло. За формою ринкова площа Кристинополя близька до квадрату розміром 96,9 м × 102,34 м. Східна сторона була не повністю забудована, оскільки її південна частина відкривала вигляд на палац Потоцьких. Отже, протягом третього етапу межі міста розширюються, змінюється формат його існування. На карті з'являються нові вулиці та забудовані території. В сьогоденньому просторі міста цей етап можна окреслити в межах вулиць Богдана Хмельницького, Шевської, Івана Франка. Також продовжує розширюватися територія Нового двору.

Четвертий етап (поч. ХХ – поч. ХХІ ст.)

На початку ХХ ст. у Кристинополі виникає ряд промислових підприємств: тартак Лемпарта, хімічна фабрика Лемпарта і Дідушевського, фабрики цементних виробів Левицької і Вайнберга. [3, с. 14] У кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. виникають нові духовні центри – Згромадження Сестер Службниць і Згромадження Сестер Мироносиць під покровом Марії Магдалини, [3, с. 14] діяльність яких зупиняється через Першу та Другу світові війни. У 1911 р. Василяни реставрують дім навпроти Бернардинського монастиря під потреби читальні, крамниці, театрального залу та класів. [1, с. 39] Серйозних втрат місто зазнало в роки Першої світової війни. Майже цілий

рік Кристинопіль перебував у зоні військових дій, у результаті чого забудова міста та палац були знищені. Останнім господарем міста був Зигмунт Літинський, який намагався відновити палац, відбудувати і розвинути Кристинопіль. Однак його намагання не були успішними, тому в 1935 р. він продає Кристинопіль Сокальському повіту. [3, с. 16] У міжвоєнний період Кристинопіль не встигають відновити, його населення в основному займалося сільським господарством та дрібним ремісництвом: ковальством, шевством, кравецтвом, столярством.

Після Другої світової війни, у 1951 р. місто переживає не тільки зміну назви (на Червоноград), а й заснування й розвиток вуглевидобування. У 1953-1954 роках будують три шахти, а у 1955 р. починають споруджувати вісім вугільних підприємств. У кінці ХХ ст. в Червонограді діяло дванадцять шахт і центральна збагачувальна фабрика. На 1950-ті р. припадає ліквідація історичного середмістя міста. Ринкова площа з забудовою, провулки та вулиці старого міста нівелювали. На їхньому місці розпланували нові вулиці та двоповерхову забудову робітничих районів. Наприкінці ХХ ст. у Червонограді будують, залізничний вокзал та готель, новий мікрорайон «Набережний» і «Левада». Тут діяли 11 середніх шкіл, три професійно-технічні училища, гірничий технікум, 20 дошкільних установ, дві спортивні школи, два кінотеатри, народний дім «Просвіта», Палац спорту, три стадіони, мототрек, двадцять бібліотек. Після відновлення державної незалежності України на території міста будують кілька нових церков. У 1993 р. в Червонограді розпочинається будівництво церкви Св. Йосафата. Будівельні роботи велися досить довго і 25 листопада 2007 р. храм був освячений. У 1996 р. будують церкву Покрови Пресвятої Богородиці на вул. Львівській. 24 жовтня 2003 року закладено камінь під будівництво церкви Пресвятої Богородиці Владичиці України і вже у жовтні 2008 р. храм був освячений. Для цього етапу розвитку міста характерним є затирання давньої урбаністичної структури Кристинополя та поява, по суті, нового міста – Червонограда. В просторі міста яскраво проявилися елементи радянської і соціалістичної урбаністичної школи, виникли мікрорайони з багатоповерхівок, зосереджені біля вулиць Степана Бандери, Андрея Шептицького, Василя Стуса. В останні роки в мочарах між вулицями Шевською та Богдана Хмельницького розбудували котеджне містечко. Для сучасного розвитку Червонограда притаманне ущільнення території забудови та активне виникнення нових житлових мікрорайонів на місці заболочених територій, луків та ставів.

Висновки

Короткий огляд історії Червонограда (Кристинополя) дає можливість визначити чотири основні етапи формування міського простору. Під час

першого етапу у XVII ст. виникає поселення під назвою Новий двір. У межах другого етапу, кін. XVII – сер. XVIII ст., формується середмістя з ринком, замком та монастирем ОО. Бернардинів. У третьому етапі, сер. XVIII – кін. XIX ст., межі середмістя розширюють, будують палацово-парковий комплекс та монастир ОО. Василян. У четвертому етапі, поч. XX – поч. XXI ст., історичне середмістя практично ліквідують, розбудовують нове шахтарське місто з новими мікрорайонами.

Література:

1. Ясинецька О. Новий двір-Кристинопіль-Червоноград. З історії. / Ясинецька О. - Львів: видавниче підприємство «Край», 1992. – 40 с.
2. Площанський В. Некоторые местности Галицкой Руси: Кристинополь (Литературный сборник, издаваемый Галицко-русской Матицею). Под ред. Дедицкого Б. А. / Площанський В. – Львов, 1887). – 20 с.
3. Рабонець С., Слука С. Червоноград. Кристинопіль. / Рабонець С., Слука С. - Львів: Видавниче підприємство «Край», 1994. – С. 25.
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom IV. Warszawa, 1880-1914. – S. 761-762.
5. Czernecki Jan. Maly krol na Rusi i jego stolica Krystynopol. / Czernecki Jan. - Krakow: kzięgarnia J.Czerneckiego, 1939. – S. 501.
6. ЦДІА у м. Львові. Ф №186, Оп №1, Од. зб. 5698, 5699.
7. WAP Krakow-Wawel, sygn. Kart. Pot.101, pl 1.

Аннотация

Автор определяет и обосновывает этапы развития планировочной структуры Червонограда (Кристинополя), обозначает границы территорий расширения города и древние урбанистические реликты поселения. Кроме того, в статье рассмотрены стилистические особенности архитектурных памятников Червонограда.

Ключевые слова: развитие планировочной структуры города, исторический центр города, рыночная площадь.

Annotation

Defined and substantiated stages of planning structure Chervonograd (Kristinopol). Presented border areas expansion of the town and old relicts of urban settlements.

Key words: development planning structure of town, downtown, market Square.